

1. Bevezetés

A szocializmus-kommunizmus jellemzésére úgy érzem felesleges lenne itt és most időt pazarolni. Legfeljebb "A német ideológia" egy mindmáig érvényes és fontos gondolatát idézem. "A kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti."¹ A kérdés tehát az, hogy ebben a folyamatban mi a helye és szerepe az úgynevezett emberi jogoknak?

Az emberi jogokról kicsit hosszabban kell beszélni. Mik is ezek az emberi jogok? Ha pragmatikus választ adunk, azt mondhatjuk: emberi jogok mindazok, amit annak nyilvánítanak. Ha közelebről megvizsgáljuk az egyes megközelítéseket, igen anarchikus kép tárul elénk.

Megközelíthetjük a kérdést fogalmi elemzés útján is. Akkor az első kérdés: mit fejez ki az, hogy "emberi"? Két dolgot kell figyelembe vennünk. Először: az emberi jelző azt fejezi ki, hogy itt olyan jogokról van szó, amelyek eredendően - az ember születésétől - hozzá tartoznak az emberhez.

A másik aspektus, hogy ez a jog létezik attól függetlenül, hogy tudatában van-e ennek az ember vagy sem. Hogy jogi formában megfogalmazódott-e vagy sem. Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy egy örök változatlan emberi természetnek megfelelő jogról van szó, ami minden időben és helyen, minden társadalmi formációban megilleti az embert. Nem a mindenkori tényleges, kodifikált jogról van szó, hanem egy olyan eszményről, jogfilozófiai alapról, amely valamilyen elvont, általános emberből ered, és amelynek érvényt kell szerezni a jog eszközeivel, vagy legalábbis a jog eszközeivel ig.

Ha történelmileg vizsgáljuk a kérdést, akkor ahhoz az eredményhez jutunk, hogy az emberi jogok eszmerendszerét a feltörekvő burzsoázia gondolkodói - közgazdászok, filozófusok, történészek stb. - dolgozták ki. (Természetesen nem minden előzmény nélkül.) De akkor meg kell vizsgálnunk, hogy ezek a gondolkodók valóban felfedezték-e az örök emberi vonatkozásokat, vagy ezek a teoretikusok is, - mint minden más korban élők - saját koruk viszonyait fejezték ki és azokat egyetemes érvényüként hirdették? Pontosabban: a kor szükségleteit egyetemes szükségletként élték át és foglalmazták meg?

Már a XIX. században a marxizmus megalapítói kimutatták, hogy az emberi jogokban megjelenő elvont ember nem más, mint a polgári társadalom tagja, a burzsoá és az emberi jogok ennek az elvont, önző, önmagába zárt embernek a jogai. Mindez azonban nem jelentette az emberi jogok elutasítását, csak az eszményesítés piederstáljáról a valóságos történelmi he-

lyére való helyezését. A feltörekvő polgárság által emberi jogokként megfogalmazott követelések ebben a korban valóban nem csak polgári érdekeket fejeztek ki. Később a feltörekvő, majd az uralomra jutó proletáriátus számára is fontos szerepet játszottak és játszanak mind a tőkés társadalomban a proletáriátus osztályharcaiban, mind a szocialista országokban a szocialista viszonyok fejlődésében.

Az emberi jogok történelmi és társadalmi szerepének sokoldalú feltárása még igen sok kutatást igényel. Különösen jelentős lenne a marxizmus klasszikusainak nézeteit feltárni, és ezeket a nézeteket a mai valósággal szembesíteni. A rendelkezésre álló terjedelem most csak annak a kérdésnek rövid vizsgálatát teszi lehetővé, hogy a "szocialista proletáriátus" (Lenin) és különösen a szocialista országok mennyiben örökösei és továbbvivői az emberi jogoknak? Két, e kérdésre adott választ vizsgálunk meg.

2. A szocialista társadalom az emberi jogok megvalósítója

Ez a legáltalánosabban elterjedt és elfogadott álláspont. Ennek lényege, hogy a korábban már csiríában meglévő, a polgári társadalom ideológusai által megfogalmazott és a munkásosztály harcainak során kiegészült emberi jogok érvényre juttatása, - amelyet a tőkés társadalom sohasem tett meg a maga teljességében, - a szocialista forradalom győzelme után az új társadalom építésének egyik alapvető célja. A szocialista országok fejlődése abba az irányba hat, hogy mindinkább kibontakoznak az emberi jogok eszmerendszerében kifejezésre kerülő szabadságjogok és egyenlőségek. Egyesek ezt úgy fogalmazzák meg: az emberi jogokat megvalósítjuk és megvédjük minden vele szemben álló erőttől.

Melyek azok a tények, amelyeket e nézetek képviselői érveként használnak fel álláspontjuk igazának bizonyításához? Az első, hogy már a munkásmozgalom kezdetén az emberi jogok bizonyos elemei célként fogalmazódtak meg a proletáriátus számára. A polgári, kispolgári mozgalmak és gondolkodók tanai mellett már igen korán megjelennek az utópikus, kommunisztikus nézeteket vallók gondolatvilágában az emberi jogokra jellemző utalások és a korai munkásmozgalomban is szerepet játszott ez az eszmerendszer. T. Morus Utópiájában már igen korán állást foglalt a vallás - és bizonyos mértékig - a lelkiismereti szabadság mellett. A munkához való jogot a filozófus Fichte mellett Morelly, Saint-Simon és Fourier is megfogalmazta. A magántulajdonosi viszonyokat ezzel ellentétben levőnek hirdették és kommunisztikus elveik megvalósítását mint az ember igazi természetének és az ésszerűségnek a diadálát állították be. Így a polgári gondolkodókhoz hasonlóan foglaltak állást az emberi jogok tekintetében.

A korai munkásmozgalomban is találkozunk az emberi jogokkal. Szinte egyidőben látott napvilágot 1838-ban von Albert Laponneraye "Demokratikus katekizmus"-a, amelyet az Igazak Szövetsége is megvitattott, és a chartizmusnak nevet adó "People's Charter". Az utóbbi az 1832-es Reform Bill hatásaként a munkásság körében kibontakozó elégedetlenség nyomán a po-

litikai jogoknak a munkásokra való kiterjesztését követelte. Néhány évvel később a chartizmus újabb és radikálisabb fellendülő szakaszában a politikai petíciót kiegészítették a munkásosztályt közvetlenül érintő, a munkakörülményekre vonatkozó követelésekkel.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a polgári forradalmak eredményeiben csalódott munkásosztály és képviselői spontán módon használták fel az emberi jogokban általános formában megfogalmazódott követeléseket: átértelmezve és kiegészítve a saját harcuk ideológiájaként a burzsoáziával szemben.

A burzsoázia által meghirdetett és megvalósított emberi jogok között még azokban az országokban is nagy ellentmondás feszül, ahol a polgári forradalom történelmileg korán és a lehetőségeknek megfelelően viszonylag következetesen ment végbe.

Még nagyobb feszültségek alakultak ki a világ azon területein, ahol a tőkés fejlődés későn, következtlenül, a feudális erőkkal többé-kevésbé megalkuvó módon bontakozott ki. Ehhez a problémához kapcsolódik a tőkés fejlődés következményeként kialakult monopolkapitalizmus, az imperializmus, amely már az emberi jogokkal szemben álló ideológiát hozott létre. S végül, de nem utolsósorban a társadalmi fejlődésnek az a sajátossága, hogy a szocialista forradalom nem a fejlett országokban, hanem a közepesen vagy gyengén fejlett országokban indult el és jutott fejlődésének ilyen vagy olyan szintjére.

A feltörekvő burzsoázia, amikor a feudalizmust végleg elsöpörte a történelem színpadáról, joggal hihette, hogy nem csak "a nép cégére alatt" (Marx), hanem valóban a nép érdekében lép fel. E hitében megerősítette, hogy harcához nem csak szüksége volt a nép támogatására, hanem meg is kapta azt. Ezért fogalmazta és fogalmazhatta meg követeléseit az emberi jogok formájában. De amikor uralomra jutott, azzal az ellentmondással került szembe, hogy saját uralmát olyan körülmények között kell megvédenie, amelyben ennek az uralomnak politikai garanciáit meg kellett osztania a vele egyre inkább szembe kerülő dolgozó tömegekkel, elsősorban a proletáriátussal. Ekkor egyre világosabban kiderült, hogy azokat a jogokat, amelyeket saját uralma megszerzése érdekében hirdetett, most uralma megtartása érdekében egyre inkább korlátoznia kell. Ezért az emberi jogok új értelmezést kaptak, hogy azok az uralomra jutott burzsoázia érdekeinek feleljenek meg. A részben megtagadott, - legalábbis a néptömegektől megtagadott - részben a legkülönbözőbb eszközökkel korlátozott emberi jogok hirdetője, továbbvivője a proletáriátus lett. A proletáriátus erejétől, harcának eredményétől függött, hogy ezek az ún. emberi jogok milyen mértékben realizálódtak.

A proletáriátusnak természetes érdeke volt, hogy ezek a jogok minél sokoldalúbban valósuljanak meg. Ezért harcában nem csak a korábban már meghirdetett területeken - elsősorban a politikai élet területén - törekedett az emberi jogok kiteljesítésére, hanem az élet legkülönbözőbb területére is igyekezett kiterjeszteni. Így saját harcához biztosított jobb lehetőségeket. Szabadon szervezkedhetett. Lehetővé vált, hogy a tömegek előtt egyre világosabbá tegye: az alapvető ellentmondás nem a politikai, az ideológiai szférában, hanem a tőkés gazdasági rendben gyökerezik. Ezért a feladat a tőkés gazdasági rend megdöntése.

Mínél teljesebben érvényesül a polgári demokratizmus, annál több lehetőségük van a dolgozóknak, hogy részt vegyenek a közéletben, s így tapasztalatokat szerezzenek saját harcaikhoz. Megtanulják, hogyan küzdjenek egyes célok eléréásért, miként szerezzenek szövetségeseket, felismerjék milyen kompromisszumokat fogadhatnak el végső céljaik feladása nélkül. Felmérjék a széles tömegek hangulatát, elszántságát, s így anélkül, hogy felelőtlen kalandokba bocsátkoznának, felesleges vérdíjakat hoznának, könnyebben megtalálják azokat a közvetlen feladatokat, amelyek megoldása közelebb visz a végső cél, a tőkés társadalmi rend megdöntése, a szocialista társadalom megteremtése felé.

Más kérdés, hogy a munkásmozgalom mennyire tudott és tud helyesen élni ezekkel a lehetőségekkel. De ezek a lehetőségek a polgári demokráciában benne vannak, s ezért a proletáriátus érdeke, a polgári demokrácia megvédése a reakcióval szemben. Ez az érdeke jelenik meg a népfront politikában is.

A XIX. század közepe után a forradalmi demokratizmust egyre inkább felváltja az oppozitista liberalizmus. A liberalizmus mint ideológia és a liberalista politika egyre jobban megerősödik, mivel a gazdasági életben is teret nyer a burzsoáziának a feudalizmussal való megalkuvása, összefonódása. A liberalizmus behatol a munkásmozgalomba is. Ezt segíti, hogy a monopolkapitalizmus és az imperializmus kibontakozása következtében az emberi jogokkal ellentétes, elit elméletek kezdtek teret nyerni. Ezért még a liberalistává laposított emberi jogok is olyanoknak tűnhettek, amelyek védelme a munkásosztály érdeke is. A valóságban azonban ez a liberalizmus egyre inkább a legszélsőségesebb, a legbrutálisabb antihumanizmus szálláscsinálójává vált.

A burzsoázia nagy része, különösen a nagyburzsoázia szembefordult tehát a demokratikus forradalommal. Lenin az orosz forradalom lehetőségeit vizsgálva 1908-ban úgy vélte, hogy "...Oroszországban... a polgári forradalom győzelme nem lehetséges mint a burzsoázia győzelme. Ez paradoxonnak hangzik, de tény".² A történelem később ezt a megállapítást igazolta, és azt is kimutatta, hogy nem csak Oroszországra érvényes ez a felismerés. Ez témánk szempontjából azt jelenti, hogy a proletáriátus zászlajára tűzte az emberi jogokat. Így az emberi jogokért folyó harc a munkásmozgalom részévé vált, s ebben az értelemben a proletáriátus valóban az emberi jogok örököse lett. A liberalizmussal szemben az emberi jogok forradalmi értelmezését védte szövetségben a társadalom minden olyan rétegével, amelynek érdekeit ez a forradalmi értelmezés fejezte ki.

A szocialista forradalmak a történelemben mindig összekapcsolódtak a polgári demokratikus forradalmakkal. Ebből következően a szocialista országok létrejöttében, fejlődésében az emberi jogoknak lényeges szerepe volt és van. Ezeket a jogokat a proletáriátus sokkal következetesebben valósította meg, mint a burzsoázia. Ez természetesen következett abból, hogy a szocialista forradalom, és vezető ereje a munkásosztály sokkal szélesebb tömegek objektív érdekeit képviseli, mint annak idején a polgárság.

A szocializmus építésében is jelentős szerepe van az emberi jogoknak. Nem csak deklarálják a szocialista alkotmányok ezeket, hanem megvalósításuk, megvalósulásuk társadalmi garanciái is létrejöttek. Ez lehetővé teszi, hogy egyre szélesebb körben és egyre sokoldalúbban realizálódjanak mind a politikai, polgári, mind a gazdasági, szociális és kulturális jogok. A szocialista országok az idevonatkozó egyezségokmányokat ratifikálták és saját törvényükként kihirdették (zárójelben megjegyzem, hogy az USA-nak több mint tíz év nem volt ehhez elég).

Összefoglalva ezt az álláspontot: a történelmi fejlődés eredményeként az emberi jogok hirdetője, védelmezője a munkásosztály lett. A szocialista forradalom eredményeként uralomra jutva, egyre következetesebben képviseli és realizálja azokat. A további feladat az emberi jogoknak még következetesebb megalapozása, kibontakoztatása és megvédése minden más törekvással szemben.

3. Az emberi jogok mint az egyén és a közösség szabad és sokoldalú kibontakozása.

Egy, az előző felfogástól lényegesen eltérő, sőt egyes vonatkozásokban azzal ellentétes álláspontot H. Klenner "Marxizmus és az emberi jogok" című könyve alapján ismertetek. E felfogás kiindulási pontja, hogy ha az emberi jogokat "az emberhez mint emberhez" tartozó, örök és változatlan, kortól és helytől független társadalmi mozzanatként tekintik, akkor egyetlen társadalmi formációban sincsenek emberi jogok. Ebben az esetben e kifejezéssel csak nem létező viszonyokra vonatkozó ideológikus és apologetikus fikciókat és illúziókat jelöltek. De azért, mert ez a kifejezés a múltban és a jelenben is érdekek elleplezésére szolgál, még nem kell, hogy kizárjuk a tudomány szótárából. Használhatjuk egy valódi társadalmi jelenség megjelölésére.

Mi ez a társadalmi mozzanat? A munkásosztály történelmi hivatása, nem csak a tőke és a tőkés hatalmának megdöntése. A proletárdiktatúra segítségével, a szocialista társadalom építésével meg kell teremtenie annak a feltételeit, hogy az ember végleg kiváljék az állatvilágból. Engels szavaival, hogy az emberiség a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába ugorjon. A fiatal Marx ezt "emberi emancipáció"-nak nevezte. Ez fejlődik ki az emberi jogokban. A proletáriátus célja, hogy minden osztálykülönbséget megszüntessen, megteremtse szabad fejlődésének feltételeit, végső soron az egész emberiség felszabadítása is. A közösség és minden egyén sokoldalú kibontakozásának igényét tartják ébren a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető, - ellentmondásoktól és konfliktusoktól terhes - úton az emberi jogok, a jogalkotói és jogalkalmazási tevékenységben.

A szocialista állam az objektív követelményeknek szubjektív formát ad. Az emberi jogokat polgárjogokká alakítja az egyes emberek és az állami szervek számára garantált jogok és köteleességek formájában. Ez egyben azt is jelenti, hogy az emberi jogok és a belőlük levezetendő és ezeket képviselő polgárjogok állandó konkretizálásra, változtatásra, kiegészít-

tésre és fejlesztésre szorulnak. Ebből következik, hogy a szocializmust fogalmilag mint az emberi jogok megvalósulását határozzuk meg, és az emberi jogokat csak olyan mértékben tartjuk megvalósíthatónak, amennyire a szocializmus valósággá válik.

Lehetséges, sőt szükséges, hogy a munkásnak saját felszabadítására történelmileg adott jogát alkotmányi ranggal rögzítsék. Ezzel ez az emberi jog alapjoggá és alapkövetelménnyé alakul át. Ezek realizálásakor többek között figyelembe kell venni:

- 1./ Nem lehet egy osztályszempontból semleges szabadság és egyenlőség elvét törvénybe iktatni.
- 2./ Az alapjogoknak túl szűk értelmezése, ha azokat egyetlen alapjogból - pl. az élethez való jogból - próbálnánk levezetni.
- 3./ A szocialista alapjogok a burzsoá szabadságjogok lényegi tartalmának tagadását intézményesítik.
- 4./ A szocialista polgárjogoknak nem kell a társadalom hivatalos szervét, az államhatalmat semlegesítenie, mert az működő polgárjogokat feltételez és garantálja azokat.
- 5./ A szocialista demokrácia kibontakoztatása feltételezi az alapjogok további kiépítését és azok széles körű megvalósulásának biztosítását. A kollektivitás és az individualitás feltételezik egymást.
- 6./ Mi a lehetséges és elérendő helye, szerepe a jogoknak az egyén és a közösség sokoldalú kibontakoztatásában? Nem a jog alakítja az embert, hanem az emberek - többek között a jog segítségével is - alakítják saját magukat.
- 7./ Figyelembe kell venni, hogy az ember szabadságát nem azáltal nyeri el, hogy elkerül bizonyos dolgokat, hanem azáltal, hogy alkotni tud. Ezért az alapjogok egyben alapkövetelmények is.
- 8./ Az alapjogoknak az egyéniség fejlődésének legfontosabb szféráira kell vonatkozniuk. E fejlődés megértésének kulcsa a munkában rejlik.
- 9./ Fejlődésünk jelenlegi szakaszában az a feladat került előtérbe, hogy a szocialista demokrácia további kiteljesítése során az alapjogok jogi garanciáit tovább fejleszteni.

A szocializmusbeli emberi jogok viszonyát a korábbi társadalmi alakulatok jogával, jogfilozófiájával, a burzsoá emberi jogokkal kiemelkedően fontosnak tartják. Hangsúlyozzák, hogy a szocialista emberi és polgári jogok eredetiek és minőségileg újak. Főlényben vannak a korábbiakkal szemben. Az eredetiség hangsúlyozásának fontosságát támasztja alá, hogy egyesek Marx emberfelfogását a keresztény miszticizmushoz hasonlítják fel, az emberi jogok filozófiai alapját polgári filozófiákból vezetik le. A "demokratikus szocializmus" ideológiájával a szociálreformizmus azt kívánja elfogadtatni, hogy a társadalmi igazságtalanságok felszámolásához csak a régi emberi jogi jelszavakat komolyan kell venni. Mindez azt szolgálja, hogy a valós szocializmust a kapitalizmus mércéjének vessék alá.

Valójában azonban Marx nem jutott a posteriori olyan eredményekhez, amelyeket mások a priori elfogadtak. A szocialista alapjogok nem egészítik ki a polgár politikai jogait a

szociális jogokkal. A munkásosztály nem valósítja meg azt, amit a burzsoázia megígért, s a szocialista polgárjogok nem a népek emberi jogainak derivátumai. Arról sem lehet szó, hogy a tőkésék által élvezett "szabadságot" osztálykorlátaitól megszabadítva általános "szabadsággá" fejlesszük, hiszen közismert, hogy a kapitalista társadalomban egyik osztály sem szabad, mindenki a tárgyi viszonyoknak van alárendelve, csak ezt az alávetettséget ellentétesen - a tőkésék öngazolásként, a munkások elembertelenedésként - élük át.

Kizárja-e mindez azt, hogy a szocialista társadalomban létrejött eredeti, a polgáritól alapvetően eltérő felfogás egyben folytatása a forradalom előtti gondolatoknak? Lenin annak ellenére, hogy a marxizmus a legradikálisabb szakítás a korábbi gondolatokkal mégis azt mint "a filozófia, a politikai gazdaságtan, és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításainak egyenes és közvetlen folytatását"³ jellemezte. Feladatunk, hogy az emberi jogok történelmi dimenziójára, a jelen tennivalóira a múlt tapasztalatainak figyelembevételével, megfelelő megoldást találjunk.

A XVII-XVIII. századi emberi jogi nyilatkozatokat a marxizmus klásszikusai mint a történelem lényeges eredményeit tartották számon és azt hangsúlyozták, hogy a demokratizmus legjobb alkotó elemeit a proletáriátus "következetesebben, tökéletesebben és határozottabban" (Lenin) hajtja végre. A proletáriátus az emberi jogok különböző nyilatkozatainak egyes részeit saját értelmezésében programjává tette. A korai munkásmozgalom spontán ideológiájának részét képezik az "emberi jogok". Ideológusaik az Igazak Szövetségéig erre alapozták a munkásosztály harcát. Ezért a marxizmus az elidegeníthetetlen emberi és polgári jogokról szóló forradalmi természetjogi doktrinákat, mint örökséget kezeli.

A marxizmus-leninizmus intellektuális forrásának tagadása a gyakorlatban a szektás magatartással szokott együttjárni. Napjainkban pedig a kommunista és munkáspártok konstruktív párbeszédre lépnek minden antiimperialista, demokratikus erővel. A történelmi fejlődés ma a háborús veszély, a harcos antikommunizmus elleni, a néptömegek demokratikus és szociális jogaiért folyó küzdelmet helyezte előtérbe. A munkásosztály történelmi hivatása feltételezi, hogy a polgári forradalommal és annak "emberi jogaival" elért részleges emancipációt, mint a szociális emancipáció szükséges előzetes lépcsőfokát, meg kell védeni minden háborús és fasizáló irányzattal szemben. A tőkés országokban működő kommunista pártok joggal állítják, hogy ők, és nem az uralkodó osztályok a valódi megvédői országuk alkotmányos polgárjogainak, az "emberi jogoknak".

A feltörekvő polgárság emberi jogokra vonatkozó koncepciója megfogalmaz egy olyan elvet, amely a marxizmus-leninizmusnak is központi gondolata. Nevezetesen az ellenállás jogát. Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776. július 4.) fogalmaz a leghatározottabban: "Ha bármelyik kormányforma bármikor károsná válik és nem felel meg annak a célnak, amely miatt megalkották, akkor a népnek jogában áll azt megváltoztatni vagy eltörölni, új kormányzatot szervezni, azt olyan alapelvekre fektetni, hatalmát oly módon megszervezni, ahogy az biztonsága és boldogsága szempontjából a legelőnyösebbnek látszik." (Kiemelés tőlem.

M. Gy.) Ezt a jogot tovább viszi a szocializmus, amikor a széles néprétegek, végső soron az egész emberiség emancipációját valósítja meg.

A szövetségi politika más területein is fontos, hogy a XVI. századtól a XVIII. századig alkotott emberi jogi nyilatkozatokhoz, a tőkés alkotmányos alapjogokról szóló fejezeteihez ne pusztán tagadó viszonyt alakítsanak ki a kommunisták. A szocializmus építésében nem csak azok vehetnek részt eredményesen, akik következetesen a marxizmus-leninizmus talaján állnak. A hívők, a kispolgári gondolkodásúak - akik a polgári emberi jogoknak többé-kevésbé elkötelezettjei - is igen hasznos tevékenységet folytathatnak. Ezért a polgári emberi jogokban megfogalmazott sok elv a szocializmusért folyó világméretű harcban ma is aktuális.

A szövetségi politika csak egy szempont annak felismerésére, hogy a múltból való "lemondás" nem marad következmény nélkül.

Összefoglalva: a felfogás az emberi jogokon a szocialista forradalommal kezdődő és a kommunizmus építése során kibontakozó "emberi emancipációt" érti. Ezeket az emberi jogokat a szocialista állam - a jog felhasználásával - állampolgári alapjogok és alapköteleességek formájába önti. Ez egy olyan folyamat, amely az emberi jogok korábbi koncepciójához a kontinuitás és diszkontinuitás egységében kapcsolódik.

4. Néhány megjegyzés a két felfogáshoz

Az "emberi jogok" elméleti megalapozása szoros összefüggésben van az emberkoncepcióval. Ha feltételezünk egy örök, változatlan emberi természetet, akkor ebből már következethetünk egy ennek az emberi természetnek megfelelő, helytől és időtől független emberi jogra, s törekedhetünk ennek a realizálására. A történelem azonban nem támasztja alá ezt a felfogást. E vonatkozásban azt mondhatjuk, hogy az emberiség története az emberi természet története is. A mindenkori társadalmi viszonyoknak megfelelő "lényegi erők" (Marx) meghatározzák az adott kor jogi viszonyait is, tehát azok nem a történelem felett lebegő emberi természetből erednek.

Más kérdés az, hogy ezek alapján mondhatjuk-e, hogy az emberi jogok pusztán fikciók? Ez tévedés lenne. Ezek az elképzelések társadalmilag és történelmileg nagyon is reális viszonyokon alapszanak, mégha illuzórikus formában tükrözik is ezeket a viszonyokat. Alapja az általánossá vált áru- és csereviszonyok. Ez azonban csak akkor bontakozhatott ki a maga teljességében, amikor a tőkés termelés lett a társadalom alapja. De akkor a forgalmi és termelési viszonyok ellentmondása olyan alakot öltött, amelyben a látzat a cserélők egyenlősége és szabadsága, a lényeg a társadalom két osztályra való tagozódása, vagyis az egyenlőtlenség és szabadságnélküliség. Ez az ellentmondás magában rejtje többek között az emberi jogok minden ellentmondásának csiráját is.

Ezek alapján el kell vetni azt a törekvést, hogy az "emberi jogok" terminológiáját megtartva, annak polgári felfogásától teljesen eltérő tartalmat adjunk. A szocialista társadalmakban is megtalálható "emberi jogok" inkább kapcsolódnak az ebben a társadalomban is még meglevő "magán" ember és "köz" ember, az állampolgár és államhatalom elkülönültségéhez, mint a szocializmusnak ahhoz a tendenciájához, amely ezt a különbséget megszünteti.

Kissé részletesebben kell foglalkozni azzal a mindkét felfogásban meglevő állítással, hogy a proletáriátus az emberi jogok örököse, továbbvívője. Tisztázni kell, hogy milyen értelemben beszélhetünk itt örökségről és megvalósításról.

A korai munkásmozgalomban az utópista szocialisták, a még fejletlen tőkés társadalmi viszonyok következtében csak spontán módon reagálhattak a felvetődött problémákra, s elméletük is csak ennek megfelelő utópista, illuzórikus lehetett. A munkások a polgári gondolkodók által megfogalmazott és a burzsoázia számára biztosított jogokat követelték saját maguknak is. De ma, ha e kor örökségéről beszélünk, akkor nem az átvett illúziókra, a "fantasztikus burokra" (Engels) gondolunk. Számunkra az a fontos, hogy feltárták az anyagi és erkölcsi nyomort, bírálták a fennálló állapotokat, sokoldalúan és könyörtelenül leleplezték a tőkés társadalom hipokrizisét. A formailag azonos nézeteket másképpen értelmezték, más következtetéseket vontak le belőlük, szélesebb területekre terjesztették ki. Mindebben már benne volt a fennálló viszonyok megváltoztatásának igénye. Az utópista szocialisták a munkásság érdekében nagy erőfeszítéseket, áldozatokat kívánó tevékenységet folytattak. Ugyanakkor a kezdetleges társadalmi viszonyok alapján is zseniális meglátásokra jutottak. A francia forradalmat a nemesség és a polgárság mellett a vagyontalan osztály harcaként is interpretálták. Felvetették a dolgozók és a henyélők ellentétét, a legszámosabb és a legszegényebb osztályokkal való törődést emelték ki. Követelték, hogy minden ember dolgozzon. Megfogalmazták, hogy a politikai intézmények alapja a gazdasági helyzet, s hogy a tőkés társadalom hibás körben forog, mivel a szegénység a bőségből fakad. Tagadták a magántulajdont és a termelőerők fejlettsége alapján eljutottak a kommunizmusig.

Mindezt a mai napig jogosan tartja örökségének mind a munkásmozgalom, mind a tudományos szocializmus. De miután mindezek társadalmi alapjait tudományosan feltárták, már nem tekinthetjük örökségnek azokat az illúziókat, amelyekben ezek a nagyszerű gondolatok megjelentek, azokat a formákat, amelyekben megfogalmazták őket. S bár az emberi jogok jelentősége és szerepe a munkásmozgalom gyakorlatában a mai napig nagy, elmélete - a változatlan emberi természetet kifejező jogok - összeegyeztethetetlen a marxizmus-leninizmus, vagy pontosabban a tudományos szocializmus elméleti alapjaival.

A dolgozó tömegek, ezen belül a proletárok már a francia forradalom idején is jelentős szerepet játszottak a polgári demokratikus forradalomban. Ennek hatására a burzsoázia következetesebben valósította meg a meghirdetett célokat, köztük az emberi jogokat, mint ahogy azokat pusztán saját érdekei megkívánták. Még nagyobb lett a proletáriátus jelentősége az 1848-as forradalmak után. Most már egyértelműen a proletáriátus lett a demokratikus

forradalom, az emberi jogok megvalósításáért folytatott harc zászlóvivője. Ez természetesen igaz. De a kérdés az, hogy megváltozik-e ezáltal ezek polgári jellege.

Lenin a nagy októberi szocialista forradalom előtt arról beszélt, hogy a polgári forradalom Oroszországban csak a tömegek harcának eredményeként győzhet, és ez előfeltétele annak, hogy a dolgozó tömegek érdekeit realizáló szocialista forradalom kibontakozhasson. Éppen az emberi jogok, a demokratikus forradalom polgári jellege teszi lehetővé, hogy a proletáriátus vezetésével egy széles egységfront jöhessen létre a legszegényebb, elnyomott tömegektől a kis- és középpolgárságon keresztül egészen a burzsoázia egyes elemeiig.

A történelem során a legkülönbözőbb időkben és helyen, változatos formában jöttek létre ilyen szövetségek. Az októberi forradalom előtti időszaktól a fasizmus elleni népfront politikán keresztül a népi demokratikus forradalmakig. S napjainkban is találhatunk példákat többek között az ún. harmadik világban. De éppen e folyamatok polgári jellege az alapja annak is, hogy a demokratikus forradalomban egyesült erők szövetsége az eredmények elérése után lassabban vagy gyorsabban, kisebb vagy nagyobb mértékben felbomlott. Amikor a proletáriátus már saját érdekeiért kezdte meg a harcot, már nem számíthatott mindazok szövetségére, akikkel a korábbi időkben együtt küzdött.

Amíg egyes polgári rétegeknek a demokratikus forradalom végső cél, "az örök igazság birodalma", addig a proletáriátusnak és az általa vezetett dolgozó tömegeknek csak közbülső cél. Előfeltétele és eszköze a szocialista forradalom kibontakozásának. A társadalom megváltoztatásában eszközként felhasznált emberi jogok lehetővé teszik, hogy ebbe a munkába olyanokat is bevonjanak, akik még nem jutottak el a kommunista tudatosságig. Figyelmen kívül hagyása pedig azt mutatja, hogy a konkrét helyzetben a tényleges és a kívánt társadalmi-gazdasági viszonyokat összetévesztik. A tőkés világban a monopolkapitalista és az imperialista viszonyok figyelmen kívül hagyását jelenti, ha nem tartjuk fontos feladatnak az emberi jogok megvédését a nyíltan és burkoltan jelentkező új diszkriminációkkal szemben. A szocialista országokban pedig annak a figyelmen kívül hagyása, hogy ha megváltozott keretek között és új formában, de megmaradt az árutermelés, a magánélet és közélet diszkrépanciája. S bár megszűnt az embernek ember általi kizsákmányoltsága, még nem sikerült a társadalmi tulajdonba került termelőeszközök működtetésének olyan hatékony formáit megteremtteni, amelyben az egyén magán- és közéletének egysége kibontakozhatna és amely egyén és közösség objektív érdekezését széleskörűen megalapozná és demonstrálná.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy amíg a gazdasági életben nem alakulnak ki azok a viszonyok, amelyek az emberi jogokban megfogalmazott nézetek túlhaladását lehetővé teszik, addig a proletáriátusnak harcolni kell ezekért és meg kell védenie minden reakció támadással szemben. De ugyanakkor mindent meg kell tennie, hogy - az emberi jogokat is felhasználva - olyan viszonyokat teremtsen, amelyek nem csak lehetővé teszik, hanem ki is bontakoztatják az emberi jogok túlhaladását.

Ide kapcsolódik az a kérdés, hogy megvalósíthatja-e a szocialista társadalom az emberi jogokat? Ha az emberi jogok egy-egy elemét vizsgáljuk, akkor joggal hivatkozhatunk Lenin álláspontjára, miszerint a szocializmusban "következetesebben, tökéletesebben és határozottabban" realizálódnak a demokratizmus legjobb elemei. Először talán arra kell rámutatni, hogy a szocialista országok nem elégszenek meg az ilyen jogok kodifikálásával, hanem megteremtik - fejlettségüknek megfelelően - az anyagi feltételeit is, hogy ezekkel az emberek élni tudjanak. A különböző - nem, vallás, nemzetiség stb. szerinti - diszkriminációk megszüntetése terén is tapasztalhatjuk ezt. A már elért eredményekben és méginkább a fejlődés tendenciáiban. Ezek alapján úgy tűnik, joggal mondható, hogy a szocialista társadalom az emberi jogok megvalósítója.

Más választ kell adnunk azonban, ha a kérdést mélyebben vizsgáljuk. Az emberi jogok ideológiai tartalma a különbségektől történő elvonatkoztatás politikai-jogi vonatkozásban. Ez azonban egyben a különbségek fennmaradását, kiteljesedését is jelenti. Ezek a különbségek egyrészt osztály jellegű különbségek, másrészt olyanok, amelyek az embereket egymással szembeállítják, de legalábbis egymástól elkülönítik. Az ember valódi szabadságát viszont csak a többi emberrel való tudatos együttműködésben nyerheti el. Ezért veszélyes és a történelmi haladásnak ellentmondó kijelentés, hogy az emberi jogokat minden irányból meg kell védeni. Például amennyire jogos és szükséges a vallásszabadságot megvédeni a vallási megkülönböztetés és üldözés különböző formáitól, annyira kéros megvédeni azoktól a törekvésektől, amelyek abba az irányba hatnak, hogy az emberek megszabadulhassanak vallási illúzióiktól. Amennyire hibás és bűnös politika a nemzetiségek erőszakos asszimilálása, ugyanolyan téves és megengedhetetlen a természetes asszimiláció akadályozása. És még folytathatnánk a sort az emberi jogok legkülönbözőbb vonatkozásaiban. A kérdés lényege, hogy az emberek különbségei ne az egymástól való elhatárolódás, hanem az együttműködés alapját képezzék. Ez azonban feltételezi a személyiség sokoldalú kibontakoztatását, ami lehetetlen az embert formáló közösség kiteljesedése nélkül. S természetesen fordítva is igaz: a közösség is csak akkor tudja betölteni feladatát, ha tagjai sokoldalúan fejlett egyéniségek. Mindez azt jelenti, hogy magánélet és közélet elkülönültsége megszűnik. Ezek után egyértelmű a válasz: a szocializmus nem valósítja meg az emberek elkülönült, individualista létezését, amelyek az emberi jogokban megnyilvánulnak. A szocialista-kommunista társadalom kibontakozása így nem az emberi jogok megvalósulása, hanem az emberi individualizmusnak a megszűnése, az individualitás és kollektivitás egységének megteremtése.

Végül nézzük meg, tekinthetjük-e emberi jognak az emberiség társadalmi-történelmi fejlődését? Úgy gondolom, hogy ez nem fogadható el. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az emberi jogokat mintegy a társadalom, az ember anyagi-szellemi fejlődése fölé emelnénk, mint önálló entitást. Ez akadályozza a helyes célok meghatározását. A tényleges feladat az, hogy minden nehézségünk ellenére keressük és segítsük kibontakozni azokat a tendenciákat, amelyek egy közösségi társadalom irányába vezetnek. A másokért és másokkal folytatott tevékenység - amely egyben önmegvalósítás is - a szocialista-kommunista társadalom fejlődése által

adott történelmileg új lehetőség. S ez összehasonlíthatatlanul szélesebb perspektíva, mint amit az "emberi jogok" felcsillantának.

JEGYZETEK

- 1 MEM 3. köt. Budapest, 1960. 35. old.
- 2 LÖM 17. köt. 40. old.
- 3 LÖM 23. köt. 40. old.
- 4 Az emberi jogok dokumentumokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 609. old.